

Винниченко з бромом і без

КУПИТИ

Очільник уряду, палкий промовець, «ворог народу», який намагався радити Сталіну щодо політики та багато років працював над власною теорією вселюдського щастя. Таким змальовує Володимира Винниченка історик Олександр Кучерук у своїй новій книжці.

Сучасники називали Винниченка щонайменше нетактовним, а то й одіозним, а він своєю чергою був ще категоричнішим у висловлюваннях: Грушевського нарік «заздрісним, нечесним дідком», Скоропадського - «слинявим кретином», а свого опонента Петлюру в щоденниках згадував так само часто, як і дружину Розалію.

Винниченко - автор тези «чесність із собою», який водночас волів не вірити в Голодомор, бо чекав на гонорари за книжки від радянської влади. Його життя - це нескінченні протиріччя, жінки та зміни політичних поглядів.

Олександр Кучерук без прикрас описує талановитого, спрагло до влади та визнання письменника й громадського діяча, який пройшов шлях від спроб відродити українську державність до намагань приєднатися до радянської влади.

Олександр Кучерук - завідувач відділу Національного музею історії України, директор Бібліотеки ім. Олега Ольжича. Співавтор книжки «Євген Коновалець. Історія нерозкритого вбивства».

ОЛЕКСАНДР КУЧЕРУК

ВИННИЧЕНКО З БРОМОМ І БЕЗ

ЧЕСНІСТЬ
ІЗ СОБОЮ

Винченко — комуніст.

Робітничча

В. Винниченко

Олександр Кучерук

Винниченко з бромом і без

віхрла

Київ · 2025

УДК 32(477)-051Вин-029:821

К96

Кучерук Олександр

К96 Винниченко з бромом і без / Олександр Кучерук. — Київ : Віхола, 2025. — 304 с. — (Серія «Життя»).

ISBN 978-617-8517-25-0

Очільник уряду, палкий промовець, «ворог народу», який намагався радити Сталіну щодо політики та багато років працював над власною теорією вселюдського щастя. Таким змальовує Володимира Винниченка історик Олександр Кучерук у своїй новій книжці.

Сучасники називали Винниченка щонайменше нетактовним, а то й одіозним, а він своєю чергою був ще категоричнішим у висловлюваннях: Грушевського нарік «заздрісним, нечесним дідком», Скоропадського — «слинявим кретином», а свого опонента Петлюру в щоденниках згадував так само часто, як і дружину Розалію.

Винниченко — автор тези «чесність із собою», який водночас волів не вірити в Голодомор, бо чекав на гонорари за книжки від радянської влади. Його життя — це нескінченні протиріччя, жінки та зміни політичних поглядів.

Олександр Кучерук без прикрас описує талановитого, спраглого до влади та визнання письменника й громадського діяча, який пройшов шлях від спроб відродити українську державність до намагань приєднатися до радянської влади.

УДК 32(477)-051Вин-029:821

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

© Олександр Кучерук, 2024

© Оксана Йориш, обкладинка, 2024

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2024

Відгук про книжку

Постать Володимира Винниченка на тлі доби є доволі колоритною і багатовимірною. Авторіві вдалося виокремити як політичні аспекти діяльності Винниченка, так і особисті риси й особливості його повсякденної буттєвості: у родинному колі, стосунках із друзями та політичними опонентами. Володіючи неабияким літературним талантом, Володимир Кирилович був красномовним і в щоденникових записах, і в листуванні з широким колом осіб. У зазначеній книжці автор використав дуже цікавий підхід для насвітлення різних сторін свого героя його ж прийомами, тобто за допомогою широкої джерельної бази як авторства самого Винниченка, так і тих, з ким він спілкувався. Читач не знайде в книжці оціночних суджень О. Кучерука про вчинки героя оповіді, натомість автор дає змогу для вдумливого прочитання й самооцінювання того чи іншого факту з життєвої палітри політичного діяча, літератора й, зрештою, звичайної людини Володимира Винниченка, якого доля й особливості натури винесли на чільне місце в українському політичному та культурному просторі першої половини ХХ століття.

Валентина Піскун, докторка історичних наук, професорка,
завідувачка відділу джерелознавства новітньої історії України
Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.
Грушевського НАН України

Вступ, він же передмова

Про постать й особу Володимира Винниченка (1890–1951) писано--переписано. Особистість багатовимірна, і до того ж імпульсивна, нерівна, загониста. Дитина українського степу, народився Володимир 1890 року. Далі вже гімназія, університет, перші епатажні публікації, визнання, революційна робота, в'язниця, еміграція, боротьба за те, щоб не забули...

У добу Української революції 1917–1921 років, на хвилі романтизованого захоплення соціалістичною ідеєю, де соціалізм розумівся як справедливість, В. Винниченко, маючи характер лідера, скоро став особою номер два в державі, після голови Центральної Ради Михайла Грушевського, й очолив перший національний уряд. Правління Українською Державою 1918 року гетьманом Павлом Скоропадським викликало у Винниченка бажання повернутись на державний олімп, тож останній доклав неймовірних зусиль до організації антигетьманського повстання. Очоливши повстанську, а згодом і державну Директорію УНР, він усе-таки став особою номер один, але лише на декілька місяців. Піднесення закінчилося, і він на початку 1919 року покидає Директорію, а надалі й Україну, та фактично переходить у категорію бездержавного емігранта до кінця життя. Місце голови Директорії зайняв Симон Петлюра, через що став особистим першим противником (ворогом) Винниченка й чого той не міг вибачити, попри драматичний кінець Петлюриноho життя.

Емігрантське життя — не з медом, хоча на першопорах Володимир Винниченко мав гарні прибутки від продажу власних книг, постановок п'єс що в советській Україні, що в європейських країнах. Гадаючи, що вдасться повернутись в Україну, і не просто повернутись, а тріумфально ввійти до республіканського комуністичного керівництва, він 1920 року приїхав до советського «раю» і після піврічного перебування ледве зміг звідти втекти.

«Обтрусившись від політики», як казав сам В. Винниченко, він знову поринув у літературну роботу — тимчасом в Україні виходять два

зібрання його творів, їх перекладають на російську, а утопічний роман «Сонячна машина» стає бестселером. Але все припинилося з посиленням тоталітарних тенденцій у світі: в Советському Союзі набирала силу сталінізм, а в Європі — фашизм і нацизм. Унаслідок цього в Україні різко завершили політику більшовицької українізації (крапкою стали самовбивства 1932 року наркома Миколи Скрипника й письменника Миколи Хвильового), що спричинило фактичне вилучення творів Винниченка з бібліотек, а його самого оголосили ворогом народу.

Володимир Винниченко робить спроби знайти себе в українському еміграційному політикумі, але йому не пробачили «ескапади» 1920 року; остаточно він себе віддалив спробою виступити свідком на суді у справі вбивства Петлюри на боці вбивці.

Уже подальші його роки знаменуються боротьбою із самим собою — зі своїми пристрастями і думками. Хоч був у шлюбі з Розалією Лівшиць, Винниченко романсував направо і наліво. Майнові й грошові справи ставали катастрофічними, тому він був змушений покинути Париж та купити хатинку в провінції в селі Мужен, де, власне, й провів решту життя. Найважчим був період Другої світової війни, тоді В. Винниченко зосередився на створенні свого вчення — конкордизму, що мало, як він був переконаний, змінити світ і людство.

І так у далекій Франції 1951 року, з вічною думкою про Україну, відійшов у засвіти Володимир Винниченко...

Про Винниченка писали як його, так і наші сучасники, описували політика залежно від власних політичних уподобань і переконань: одні бачили в ньому ледь не пророка, інші — зрадника. Про В. Винниченка-письменника писали стриманіше. Усі розуміли, що то чи не найкращий український письменник ХХ століття.

Нам же хотілося подивитися з іншого боку й на інші аспекти Винниченкового життя та діяльності, практично не заторкуючи його літературної творчості. Текст насичений цитатами, головню з Винниченкових щоденників, публіцистики, листів. То зроблено свідомо, аби читач пересвідчився, що саме так думав і діяв Володимир Винниченко.

Так говорив В. Винниченко... і не лишень він

«Я хочу слави... Я хочу великої оцінки», — промовляв піднесено Володимир Винниченко.

Винниченко, свідомо чи несвідомо, намагався поставити себе в один ряд із Т. Шевченком. Навіть його особистий підпис дуже нагадував підпис Шевченка. (Тут на думку спадають рядки Шевченкової поезії, які, мабуть, пам'ятав і Винниченко — *«...дальше слава, А слава — заповідь моя»*.).

Підписи В. Винниченка і Т. Шевченка.

Рік 1932-й. Своєрідна рефлексія у щоденнику — 9 листопада — *«Минають дні, минають ночі, минає літо, шелестить пожовкле листя, гаснуть очі й чи серце спить?»*¹ Правда, я в інших умовах (фізичних) заслання. Я — не в салдацькій казармі, не під доглядом унтерів, не на муштрі й мені тут ніхто не забороняє писати. Але поклавши руку на серце, я волів би бути в становищі Шевченка. Я волів би писати крадькома, але знати, що моє писання, моя робота буде вхоплена моїми друзями й передана до моїх друзів-читачів. Мені тут ніхто не забороняє писати, але мені там заборонено доходити до моїх друзів-читачів... Отже, задушено мене гірше, ніж Шевченка!»².

Поява такого запису має своє пояснення: у попередні роки, в часи більшовицької українізації України, Винниченкові твори — а сам автор перебував в еміграції — активно друкувалися в УСРР, через що він отримував непогані гонорари — згадаймо лише зібрання його творів у 21 томі (1924–1926 рр.) і 24 томах (1927–1928 рр.). А втім, на початку 1930-х років советську українізацію було припинено, наркома Миколу

Скрипника, який був лобістом Винниченка, звинуватили в націонал-ухильництві, й той пустив собі кулю в лоба.

Тоді ж уже було сформовано нове покоління українських «радянських» письменників — за визначенням Сталіна, то були «інженери людських душ» (недоброзичливці перефразовували це як «міліціонери людських душ») — тож загальні тенденції докорінно мінялися і твори емігранта із сумнівною репутацією «націоналіста» визнано не лише зайвими, а й шкідливими.

Володимир Винниченко пише в щоденнику (грудень 1947 року), ніби отримав листа з Мюнхена від незнайомого «сина робітника» Мовчана: *«Знову оцінка моїх книг така, більше якої й бажати не можна. “На Україні їх, — як пише він, — читають не менше, як навіть нашого генія Шевченка”. ... Чи не хотів сказати: “читають більше, ніж навіть Шевченка”?»*³. На початку своєї брошури «Розлад і погодження...» (1947 р.) він, ніби соромлячись, пише, що йому надходять листи, де *«називають мене “найбільшим”, “найкращим” письменником сучасності України, “великим учителем” та деякі ставлять поруч з “геніяльним Тарасом”, — буцімто це не я сказав, а народ»*⁴.

Як і Т. Шевченко мріяв про хатину на березі Дніпра та навіть розробив проєкт, так і В. Винниченко думав, що колись він із дружиною матиме *«над Дніпром у Києві хатинку, збудовану за ... планом. З вікна видно широченну далечінь задніпрових степів, лісів, селищ. Тиша, певність, праця, радість життя»*⁵.

Далі, на його переконання, *«славолюбність є коренем інстинкту життя. Жити в поколіннях, лишити по собі велику славу — це ласкає й милує чуття життя, це надає віри в свої сили, це — оцінка життєздатності і витривалості сил інстинкту»*⁶. Або: *«Я не кажу, що не хочу слави; навпаки, хочу “і то дуже”, як говорять рутенці, бо слава, по моєму, є користність людям, цінність, сила, життєздатність. Бути сильним, цінним, життєздатним — це моє найщиріше бажання*⁷. Про бажання Винниченка задовольнити власне (не)приховане славолюбство свідчила і його дружина Розалія: *«Він бажав слави, але тільки як визнання своєї дійсної вартості»*⁸.

Готовність до самопожертви в ім'я України Володимир Винниченко формулював (на папері) як месія, пророк: *«Моя смерть повинна бути*

жертвою для історії визволення нації. Вона повинна стати прапором, під яким має далі проводитись велика боротьба за визволення»⁹. В іншому місці пізніше він епічно заявляв: «Я син робітничо-селянської родини. Я прийшов до Центральної Ради від плугів, сокир, від селянських тайних сходин, від робітничих організацій, від тюрмів, підпілля, від злиднів, утиску, поневолення»¹⁰. А із часом у своїх міркуваннях він пішов ще далі: «Я — громадянин Плянети і плюю на тимчасові поділи людей на держави»¹¹.

Ще на початку своєї літературної діяльності В. Винниченко сформулював максимум — «чесність з собою» (повість з такою назвою він опублікував 1911 року), чим пояснював не лише всі свої вчинки, а й свою життєву позицію загалом: «Будь чесним з собою, себто: не ховай від себе самого правди, не лукав сам з собою, не бреш сам собі, бо, збрехавши собі, обдуривши себе, ти будеш здатний на злочинну, надзвичайно шкідливу для колективу брехню іншим»¹².

«Чесність з собою» у Винниченка дуже своєрідно поєднується з іншими людськими якостями — він, зокрема, уважав, що «скромність — це або самонедооцінка, або самопереоцінка, або просто нещирість»¹³. Водночас він зізнається: «найбільша біда моя, що я забуваю про свої власні хороші, мудрі висновки і максіми»¹⁴.

У приватному листі до Є. Чикаленка В. Винниченко пише: «Я, признаюсь, чоловік грубий, часто дуже неделікатний, говорю необдуманно (за що й сам каюсь) і коли говорю кому небудь похвалу, то сам страдаю від цього. Часто здається самому, що я сказав не щиро і через те заглажую грубістю»¹⁵.

«Що робити: на щастя чи на горе я — українець, а хахли, відомо, дуже упертий народ»¹⁶.

«З голоду здохну, а не зроблю так, як не думаю! Навіть українством поступлюсь, а не тим, що я вистрадав і виносив у себе в душі»¹⁷.

У певних ситуаціях він легко зривався, стимулом могла стати будь-яка дрібниця. Для прикладу, В. Винниченко випадково побачив на вулиці жінку, і вона йому чимось не сподобалася: «взяла страшенна лють на цю постать, хотілося з сласною люттю вдарити її палицею по голові. Хвилин кілька не міг опанувати собою»¹⁸. Або: «Виявлено пропажу 200 марок. Де пропали? В сейфі? Чи прорахувались? Гріх: Лють і лайка до втоми»¹⁹.

В. Винниченко зізнається: «...без огляду на свою віру в світле чисте вчення соціалізму, почував себе моральним злочинцем, — я ходив до проституток, любив іноді випити, доводилось із-за конспірації брехати своїм же товаришам, бути нечесним з найближчими людьми, робити часто несправедливі й brutальні вчинки»²⁰.

Володимир Винниченко якщо не прямо «претендував» на Нобелівську премію з літератури, то принаймні, як і будь-який письменник, приміряв її до себе. Для висування на цю премію необхідно було, аби творчість письменника була доступна та відома в європейських країнах, потребувалися також переклади на інші, хоча б основні, світові мови. Головну надію Винниченко покладав на свій фантастичний роман-утопію «Сонячна машина». Гадалося залучити до написання передмови до французького перекладу роману когось з відомих європейських письменників: робилися спроби отримати такий текст від видатного данського літературознавця (свого часу він кандидував на Нобелівську премію) Георга Брандеса, потому — від лауреата Нобелівської премії, француза Ромена Роллана; обговорювалася також можливість порозумітися в цій справі з нобелівськими лауреатами з літератури — французами Анатолем Франсом чи Анрі Барбюсом, німцем Гергардом Гауптманом.

Про «замах» В. Винниченка на Нобелівську премію відрефлексував Сергій Єфремов після прочитання «Сонячної машини»: «чув я, що шановний Володимир Кирилович збирається Нобелівську премію одержати за цю кретинську повість, — сміливість і одвага надзвичайні!»²¹.

Тема Нобелівської премії для Винниченка поновилася після Другої світової війни. Першого березня 1951 року Винниченко зустрівся із чільним представником еміграційного лівого середовища, членом Української революційно-демократичної партії, прихильником теорії «демократичного соціалізму», Іваном Майстренком²², який, за словами В. Винниченка, «дав майже урочисте обіцяння розпочати акцію в справі пенсії та премії Нобеля. Побачимо, чи буде він такий самий енергійний на ділі, як на словах»²³. Цей запис був останнім у щоденнику Винниченка на цю тему.

Мабуть, найкраще Володимира Винниченка знала його дружина — Розалія Лівшиць-Винниченко, однак їй важко було давати об'єктивну оцінку, що очевидно. Розалія мала таке пояснення Винниченковій жазі слави: *«Він бажав слави, але тільки, як визнання своєї дійсної вартості»*²⁴, ба більше, вона вважала, що він *«справжній геній України»*, а як настане час, *«його ім'я буде на всіх устах і пам'ять про нього співатиметься в найдальших кутках української землі. Так буде»*²⁵.

Постать В. Винниченка-літератора й політика мала як шанувальників, так і противників. Як літератора його любили, поважали і ним навіть захоплювалися, а от Винниченка-політика багато хто засуджував, а дехто й ненавидів. Непростий був чоловік.

Свої враження про Володимира Винниченка залишили окремі його сучасники. Олександр Шульгин, генеральний секретар міжнародних справ (потім міністр закордонних справ) в уряді, що його очолював Винниченко 1917 року, так характеризував останнього, передаючи враження від знайомства й зустрічей у Петербурзі на початку 1910-х років: *«...На Винниченка ми дивилися не стільки як на соціяліста, як на автора цікавих оповідань, що нас дуже захоплювали. До того він був старшим від мене на вісім років, отже, всім міг імпонувати. Він був справжній революціонер, що сидів по тюрмах, що вмів втікати за кордон нелегально і з великою небезпекою повертатися на Україну. Близьче я з ним познайомився вже напередодні революції 1917 року, коли з Москви він нелегально приїздив до Петербургу і зупинявся в мене»*²⁶. Щось було у цієї людини з такими гострими магнетичними очима, що страшенно приваблювало і гіпнотизувало одних, одштовхувало других. А прості солдати, які в Петербурзі приходили до мене, щоб одвідати і послухати Винниченка, просто молились до нього, хоч часом я чув, як він говорив несусвітні речі, наприклад, що при соціалізмі людина зможе працювати тільки дві години денно!»²⁷.

Підприємець і меценат Євген Чикаленко як старший друг, що сприяв літературній кар'єрі Володимира Винниченка, а фактично довгі роки утримував письменника, давав досить тверезу оцінку: *«натура у В. К. цілком автократична, яка не переносить інакомислія, а особливо*

конкуренції собі»²⁸. Якось він не втримався від вигуку (в листі від 1908 року): *«Ви, по природі своїй, вельми талановита людина, але, вибачайте, — дика, анархістична, руйнуюча сила»*²⁹.

Приятель В. Винниченка Юрій Тищенко в брошурі «Хто такий Винниченко» (грудень 1917 р.), захищаючи його від «наклепів», писав: *«На протязі всього життя далекими були йому особисті інтереси: в свободі Українського працюючого люду він бачив свою свободу, в його щасті бачив і бачить своє щастє»*³⁰.

Михайло Грушевський вже з відстані описував В. Винниченка так: *«Припадком дав мені ключ до його психології Олекс. Коваленко (потьомкінець³¹), що жив з ним разом і пізнав його дріб'язково--амбітну, хоробливу на сім пункті вдачу, яка навіть в дрібницях не терпіла, щоб хтось суперечив з ним в його оточенню...»*³².

Попри всю контроверсійність особи та досить полярне сприйняття його іншими, як сучасниками, так і дослідниками нашого часу, Винниченко все ж посідає своє заслужене місце в національному іконостасі України.

Енциклопедії вважаються квінтесенцією знань, інформація з них має бути зразком незаангажованості, точності й правдивості, своєрідним мірилом науковості. Щоправда, це не завжди так. Прізвище В. Винниченка, очевидно, потрапило в українські енциклопедії від часу їхнього створення.

Першим реалізованим українським енциклопедичним проєктом стала **Українська загальна енциклопедія**, що вийшла у Львові в 1930–1933 роках у трьох досить грубих томах. Зважаючи на те, що енциклопедія виходила при польській владі, далеко не все можна було писати. Володимира Винниченка там названо визначним українським письменником³³. *«У своїх оповіданнях і повістях змальовує здебільша побут селянина-наймита, збунтованого робітника та настрої партійних інтелігентів з погляду марксиста (різних відтінків). Залюбки підкреслює соціальні протилежності, торкається питань полової моралі, свободи індивідуальності (“чесність з собою”) і шукає нової суспільної моралі»*³⁴. Про політичну діяльність В. Винниченка говориться так: *«Як суспільний діяч Винниченко відіграв велику роль у*

подіях Великої України за останньої революції: прем'єр в уряді Центральної Ради, голова Директорії 1918–19. Написав історію цієї доби під наголовком “Відродження нації”»³⁵.

Наступною в часі українською енциклопедією стала **Енциклопедія українознавства**, що її готувало на еміграції Наукове товариство імені Шевченка (НТШ) упродовж 1949–1995 років.

Практично не маючи цензурних обмежень, Енциклопедія українознавства визначала В. Винниченка, на відміну від Загальної енциклопедії, не лише як письменника, а і як політичного діяча. В час революції Винниченко постав таким: *«Заступник голови Центральної Ради і перший голова Генерального Секретаріату... мав великий вплив на формування універсалів Центральної Ради»*³⁶. Згодом очільник опозиції до влади гетьмана Скоропадського та активний учасник антигетьманського повстання, *«з листопада 1918 до лютого 1919 Винниченко був головою Директорії. Однак пізніше, закидаючи більшості українських партій праву і проантантську політику, виїхав до Відня. Від імени групи лівих соціалістів за кордоном Винниченко 1919 намагався домовитися з урядом Леніна на позиції української советської самостійності, але це не мало успіху. 1920-го Винниченко повернувся на Україну, але, не досягши угоди з більшовиками про реорганізацію уряду УССР, виїхав за кордон, хоч іще підтримував контакт з окремими діячами УССР. Поселившись остаточно у Франції в 20-х рр., Винниченко присвятив себе літературній діяльності й до кінця залишився ізольованим від українського життя на еміграції. Концепційно Винниченко визнавав марксизм, хоч на його ідеології сильно позначилися впливи західного лібералізму й гуманізму. На еміграції Винниченко розробив власну суспільно-світоглядovu систему так званого конкордизму. Політично Винниченко хитався між українською національною самостійницькою платформою і концепцією української советської республіки. Як практичний політик Винниченко був експульсивний і схильний до крайностей. Позиції Винниченка, а також його дуже суб'єктивну оцінку доби визвольних змагань віддають його спогади “Відродження нації”, I–III (1920) і “Революція в небезпеці”»*³⁷.

Українська мала енциклопедія — наступна українська енциклопедія, де було вміщено статтю про Володимира Винниченка. Вона вийшла в далекій від України латиноамериканській країні — Аргентині — й складалася з восьми томів, які друкувалися протягом 1957–1967 років. Автор енциклопедії Євген Онацький.

У другому томі подана стаття про Винниченка — Є. Онацький його характеризував так: *«талановитий український письменник (оповідання, романи, драми), на жаль, надто перейнятий духом сучасної йому московської прогресивно-розкладової літератури з її аморальними типами і доведеними до абсурду статевими проблемами; підпільний політичний дореволюційний діяч, один із організаторів Революційної Української Партії (РУП), потім провідник Української Соціал-Демократичної Партії, голова першого українського пореволюційного уряду — Генерального Секретаріату Української Центр. Ради, потім голова Директорії УНР. Надто імпульсивний і егоцентричний (“Чесність з собою”) Винниченко рішуче не надавався на ті провідні місця в українському політичному житті, на які його висували його таланти письменника й промовця, і своїми постійними хитаннями між ідеалами української державної незалежності та совето-московського федеративного “раю” він завдав багато шкоди українській визвольній справі і багатьом людям, що йому вірили і йшли за ним. А він їх потім кидав»³⁸.*

Поява перших томів Енциклопедії українознавства на еміграції стимулювала розгортання енциклопедичного проєкту в УРСР. У Києві 1957 року було започатковано Головну редакцію Української радянської енциклопедії в складі Академії наук УРСР.

Перша київська продукція — це тритомний **Український радянський енциклопедичний словник** (1966–1968 рр.), що став завершеним енциклопедичним проєктом у советській Україні. Редколегія нараховувала п’ятнадцять осіб, на чолі стояв поет Микола Бажан. Однак автора статті про Винниченка не вказано.

У першому томі (1966 р.) подана стаття про В. Винниченка, де він *«Український письменник і політичний діяч, активний учасник і один з*

керівників націоналістичної контрреволюції — Центральної ради та Директорії. ... Проповідував угодовство, шукав компромісу між класами; його політична діяльність була спрямована на відрив українського народу від російського. ... У своїх закордонних писаннях Винниченко, хоча й вдавався до критики деяких угруповань українських буржуазних націоналістів, та все ж залишався на позиціях націоналізму. Літературну вартість мають його реалістичні оповідання й повісті початку 20 ст. Після поразки революції 1905–07 років виступив з романами, в яких наплюжив революційну боротьбу, проповідував біологізм»³⁹.

Урешті 1959 року вийшов перший том Української радянської енциклопедії в 17 томах. Статтю про Володимира Винниченка подано вже в другому томі УРЕ (1960 р.); наведемо її майже повністю, бо такий опис став «зразковим» на довгі десятиліття. Автора цієї статті, як, до речі, і решти в енциклопедії, не вказано.

«ВИННИЧЕНКО Володимир Кирилович (1830–1951) — український буржуазно-націоналістичний діяч, активний учасник і один з ватажків націоналістичної контрреволюції на Україні в 1917–20, письменник. Народився на Херсонщині. Навчаючись у Київ. університеті, вступив до української дрібнобуржуазної націоналістичної так званої РУП, яка згодом перейменувала себе на УСДРП. У своїх політичних поглядах Винниченко стояв на націоналістичних позиціях, проповідував угодовство, шукав компромісу між класами і зрештою скотився в табір контрреволюції. Перед Першою світовою війною Винниченко разом з націонал-шовіністами Д. Донцовим та Л. Юркевичем очолював журнал “Дзвін”, що його націоналістичні позиції викривав В. І. Ленін (Твори, т. 20. с. 413). Після Великої Жовтневої соціалістичної революції Винниченко був організатором контрреволюції на Україні, одним з ватажків Центральної ради, разом з Петлюрою очолював Директорію, проводив антирадянську політику в інтересах міжнародної імперіалістичної реакції. Уся його політична діяльність була спрямована на відрив українського народу від російського. Після поразки контрреволюції емігрував. У своїх закордонних писаннях Винниченко, хоча й вдавався

до критики деяких угруповань українських буржуазних націоналістів, та все ж залишився на антинародних позиціях українського буржуазного націоналізму.

Літературну діяльність почав 1902 року. Його оповідання, написані до революції 1905 і в пору революційного піднесення, мали здебільшого реалістичний характер. В них показано наймитський рух і класове розшарування на селі, змальовано розправу царизму з повсталим народом. Проте після поразки революції 1905–07 Винниченко сповзав все далі й далі на ворожі, занепадницькі позиції, зрікся будь-якої критики буржуазного суспільства і заглибився в модні серед тодішніх обивательських кіл псевдопсихологічні проблеми, вдавався до еротичних тем. Ренегатство Винниченка найповніше виявилось і знайшло вираження в творах, то стали відвертим пасквілем на революційну боротьбу (романи “Заповіти батьків”, “Щаблі життя”, “Чесність з собою”). Блюзнірське паплюження революції, проповідь класового миру, оголений біологізм і копирсання в розтлінній психіці нікчем — такий основний зміст його творів. В. І. Ленін назвав роман Винниченка “Заповіти батьків” “ахінеєю і нісенітницею” (Твори, т. 35, с. 107). Після революції в своїх творах Винниченко зводив одверті наклепи на радянську дійсність, спотворено малював образи радянських людей (п’єса “Над” тощо). У пригодницько-утопічному романі “Сонячна машина” (1928) Винниченко виступав прихильником дрібнобуржуазної теорії “мирного переростання” капіталізму в соціалізм.

Антинародна творчість Винниченка пройнята духом індивідуалізму і націоналізму, була проявом реакції української буржуазії на революційний рух, спробою підкорити класову боротьбу трудящих інтересам буржуазного націоналізму»⁴⁰.

У другому виданні УРЕ (1977–1985 рр., 12 томів) стаття про Винниченка також потрапила до другого тому (1978 р.) і була значно коротшою, але жорсткішою у формулюваннях. Там уже не згадувалося про зусилля Володимира Винниченка, спрямовані на «відрив українського народу від російського». Літературна діяльність схарактеризована таким чином: «Більшість його романів, повістей і п’єс, написаних після поразки революції 1905–07, сповнені мотивами індивідуалізму й еротики, проповідували класовий мир, у спотвореному

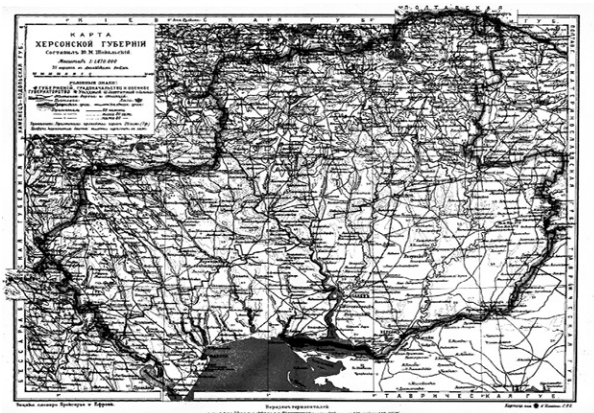
вигляді зображували революційну боротьбу на Україні. Один з його романів — “Заповіт батьків” був підданий нищівній критиці В. І. Леніним. ... Твори В. періоду еміграції пройняті націоналізмом»⁴¹.

У 1969 році з редакції УРЕ під незмінним очоленням Миколи Бажана вийшов перший том чотиритомної **Радянської енциклопедії історії України**. Автор куцої статті про Володимира Винниченка не вказаний. Тут уже він постає як «один з верховодів української буржуазно-націоналістичної контрреволюції і лідерів Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), письменник. Політична діяльність Винниченка була спрямована на відрив України від Росії. ... У 1917 — один з керівників контрреволюційної Центральної ради, голова її “уряду” — Генерального секретаріату. В листопаді 1918 — лютому 1919 — голова буржуазно-націоналістичної Директорії. Після її розгрому емігрував за кордон, де провадив антирадянську діяльність. У своїй творчості пропагував угодовство, дрібно-буржуазну теорію “мирного вrostання” капіталізму в соціалізм. Більшість його романів, повістей і п’єс сповнені ідеями індивідуалізму і еротики. В. І. Ленін називав роман В. Винниченка “Заповіт батьків” ахінеєю і нісенітницею. ... Деяку літературну цінність мають лише оповідання і повісті початку 20 ст.»⁴².

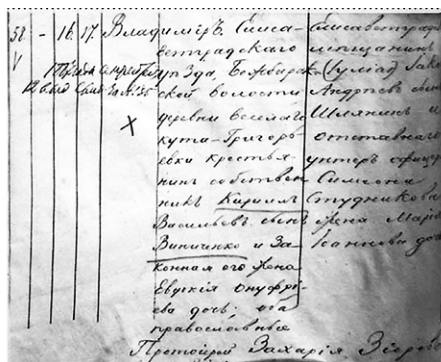
Лише після 1991 року статті про Володимира Винниченка з різним ступенем інформаційної наповненості та порівняно об’єктивною подачею матеріалу «повернулися» до українських енциклопедичних і довідкових видань. Сучасні українські енциклопедії на зразок Енциклопедії історії України⁴³ чи Енциклопедії сучасної України⁴⁴, які виходять у системі Національної академії наук України, є легкодоступні як у паперовій, так і в електронній версіях.

«Натура, як у того тура»

На світ цей Володимир Винниченко з'явився 16 липня 1880 року (за чинним натовді календарем⁴⁵), що підтверджується записом у метричній книзі Єлисаветградської церкви Володимирської Богоматері. У згаданій церковній метричній книзі в рубриці про хрещення Володимира Винниченка вказано місцем народження село Веселий Кут — Григорівка Єлисаветградського повіту, Бежбайрацької волості. Нині такого села як окремої адміністративно-територіальної одиниці не існує: Веселий Кут влився чи ж злився із селом Григорівка, що входить до складу Новоукраїнського району Кіровоградської області. Колишній волосний центр Бежбайраки, в якому 1840 року народився Марко Кропивницький, 1965 року перейменовано в село Кропивницьке.

Карта Херсонської губернії. 1897 р.

4 ДАКО, Ф. 349, оп. 1, спр. 25, арк. 51 зв. Запис про народження Володимира Винниченка в церковній книзі церкви Володимирівської Богоматері м. Єлисаветграду. 1910 р.

Батько. Кирило Винниченко. 3 фото. Поч. XX ст.

На час народження В. Винниченка Веселий Кут був зовсім невеликим сільцем, у якому, згідно з переписом 1886 року, мешкала 171 особа (з них 79 чоловіків і 92 жінки). Батько — Кирило Винниченко (1856–1931), мати — Євдокія (Явдоха) Павленко, дівоче прізвище Линник (1851–1913). Батьків рід походив з Полтавщини — за домашніми переказами, у «важкі часи кріпацтва» родину діда, вкупі із ще двома селянськими сім'ями, їхній власник — ім'ярек — поміняв у поміщика з Херсонщини на п'ять хортів, і їх переселили на Південь України.

Після знесення кріпацтва Винниченки жили у Веселому Куті (там була родинна садиба Винниченків), мали хату із садком, худобу, шмат землі і так господарювали собі. Звичайна сільська українська родина, чогось більшого про неї не відомо. Родина батька, як зазвичай, була багатодітною: одна сестра Явдоха (Докія) та п'ятеро братів — Тимофій (Тиміш), Логвин, Зиновій (Зінько), Іван, Кирило й Прокіп.

Основним заняттям Кирила Винниченка було традиційне для цих місцевості й періоду чумакування; зараз це вважали б логістичним і транспортним бізнесом. Розвиток залізничної мережі починаючи із середини ХІХ століття, з яким чумацтво не могло конкурувати, призвів до швидкої деградації цього виду підприємництва, поступового його скорочення та остаточного занепаду.

Якось під час однієї з поїздок чумак Кирило Винниченко познайомився в Єлисаветграді з вдовою Явдохою Павленко. Вона

перед тим уже була двічі одруженою і мала від першого шлюбу дочку Марію (по батькові Родашевська), а від другого — двох синів: Андрія та Іллю (Павленки), та провадила свій родинний бізнес, утримуючи заїзд для чумаків (такий собі мотель ХІХ століття), які за плату отримували ліжку, харчування та фураж для волів. У садибі була менша хата, що здавалася у найм тим, кому це було потрібно.

Кирило одружився з Явдохою 1879 року, після цього родина Винниченків жила на дві «хати» — влітку у Веселому Куті, а на зиму перебиралася в Єлисаветград. К. Винниченко пробував себе в різних справах. Зокрема, маючи досвід у веденні господарства, він 1891 року подав у газеті оголошення, що *«шукає роботу управителя маєтку»*, і це свідчило про його професійні кваліфікації.

Соціальний статус батька вказувався в довідці, яку надавав Володимир, вступаючи до Київського університету 1900 року. Кирило Винниченко належав до неподатної категорії⁴⁶ «селян-власників», які мали право вільної торгівлі, могли відкривати підприємства й володіти ними, записуватися до ремісничих корпорацій, купецьких гільдій. До неподатного стану, тобто тих, які не платили подушного податку, належали дворяни, духовенство, козаки, медики, маклери, особи з науковим ступенем, купці та почесні громадяни. На кінець ХІХ ст. до категорії неподатного стану належало приблизно 10% від загальної кількості населення Російської імперії.

В. Винниченко якось розповів, що батько *«спробував жити з торгівлі, але потягло на землю, взяв в аренду в одного шахрая--поміщика землі, той його обібрав і викинув з землі. Після того в шуканні за землею подалась уся родина в Сибір на переселення. Не добралась до Сибіру, осіла десь коло Челябінська, страшенно бідувала і втікла знов на Україну»*⁴⁷.

Тут варто пояснити, що російський уряд для розв'язання проблем на селі після скасування кріпацтва 1861 року намагався сприяти додатковому переселенню селян з європейської частини імперії на східну. У межах цієї політики родина Винниченків, в одній з переселенських хвиль, вирушила до Сибіру шукати кращого життя. У жандармському протоколі літа 1903 року В. Винниченко повідомляв, що батьки на той час жили *«в Оренбурзькій губернії, куди вони переселилися у 1901 році в Челябінськ і займаються рільництвом»*, а

два брати — Андрій і Василь — «живуть разом з батьками і займаються рільництвом»⁴⁸.

У «житті» Володимира Винниченка авторства його приятеля Юрія Тищенка йдеться, що *«перші роки життя В. Винниченка пройшли не в розкошах. Його не викохували ні няньки ні мамки, мати тільки тоді пригортала та голубила, як одривалась од роботи, щоб погодувати»*⁴⁹.

Окрім чумакування, що перестало приносити помітні прибутки, родина також займалася сільськогосподарським виробництвом, характерним для тієї місцевості, ще тримала отару овець, мала корів, свиней, птаство.

А поки кілька слів про подальшу долю батьків. Мати, коли їй стало важко керувати заїздом, продала його, а гроші поділила між дітьми. Стосунки з Володимиром у неї були не простими, вона писала до нього (російською мовою): *«Ти, сину мій, чомусь мене давно не любиш... якщо ти, Володю, не любиш і не жалієш як свою рідну маму, то Бог з тобою, я більше і писати не буду ніколи»*⁵⁰. Останні роки вона жила в Києві, принаймні померла тут 1913 року, поховали її на Лук'янівському кладовищі (могила не збереглася).

Батько прожив значно довше — після Української революції 1917–1921 років він не подався в еміграцію, а залишився в Україні. Не завжди йому велося у справах, бо, як писав син Володимир, *«Батько був і арендатором, і носильщиком лантухів, і переселенцем, і шинкарем, і крамарем, і шахтарем, і мельником, і, нарешті, “рантьє--домовласником”*»⁵¹, він також мав два будинки в Єлисаветграді.

Якось Чикаленко написав у листі про батька Винниченка — Кирила, — власне, про свої враження від зустрічі з ним влітку 1917 року: *«З розмови з Вашим батьком я упевнився, що він далеко не “чистої води пролетарій”, а середнього типу “домовласник”; скоріше купецького чи міщанського, ніж селянського походження, бо говорив зо мною майже чистою московською мовою, хоч я уперто говорив по-українському»*⁵².

У 1920-х роках Володимир довгий час намагався регулярно надсилати в Україну батькові певні місячну грошову підтримку та продуктіві посилки. У щоденнику в липні 1931 року В. Винниченко пише, що планує «виписати» батька до себе у Францію. *«Бідний наш старенький кротно і терпляче жде. Думає, що не хочемо його взяти*

до себе. Почекаю ще два місяці й буду писати не про поворот, а про випуск до мене батька. Тим покажу, що на поворот зовсім не рахую, що, навпаки, бачачи неможливість цього, навіть надовго оселяюсь у Франції — адже й батька випусую до себе. Сподіваюсь, випустять?»⁵³. Та через кілька місяців стало відомо, що 30 червня 1931 року Кирило Винниченко помер і був похований у с. Григорівці⁵⁴.

Початкову освіту Володимир здобув у єлисаветградському Биковському⁵⁵ трикласному народному училищі ім. В. Жуковського. Подальшу освіту не особливо можна було вибирати: або гімназія, або реальне училище. Отож вибір припав на класичну гімназію в Єлисаветграді. Ця гімназія, як і будь-яка в імперії, виховувала молодь у межах концепції «православ'я, самодержавство, народність»; найкращі випускники йшли здобувати вищу освіту, частина поповнювала низові кадри в державних структурах тощо.

Будинок гімназії на вулиці Петровській (нині — вул. Шевченка) на тлі одноповерхової провінційної забудови довгий час був архітектурною домінантою центру міста. Традиційно гімназія мала вісім основних класів і два підготовчі. Приймали до гімназії дітей у віці восьми — десяти років, після закінчення початкової школи або домашнього навчання. Щоб вступити до гімназії, складали два іспити — з російської мови й математики. Навчання було платним — на той час 60 рублів на рік (для порівняння: віл коштував від трьох до десяти рублів), що для Винниченків було великими грошима. Сім'ю виручив старший (зведений) брат Андрій, який працював у місцевій друкарні й частково покрити витрати на навчання Володимира.

Більшість гімназистів належала до заможніших родин, а такі, як Володимир, становили меншість. Вирізняв їх головне бідніший одяг, простацькі манери, українська мова чи російська з «малоросійським» акцентом. З них посміювалися, кпили, а то й просто знущалися, тому доводилося захищати свою гідність (включно з використанням кулаків), у чому не раз був помічений Володимир. Більшості вчителів також не імпонували «селюки», з яких вони по-своєму знущалися, також могли присікуватися тощо.

Тут виявився характер сина веселокутського чумака: на таке ставлення він відповідав тим, що вперто говорив лише українською мовою як з учнями, так і з учителями, щоправда, на уроках відповідав офіційною російською мовою. Це протистояння знеохотило малого гімназиста, тож він поступово закинув навчання й чекав, коли його виженуть з гімназії. Усе обійшлося тим, що його залишили на другий рік, і гімназист перейшов до іншого класу. У вересні 1891 року він усе-таки був звільнений за несплату (вчасну), однак за місяць гроші вдалося знайти і з'явилася змога відновити навчання в гімназії. У п'ятому класі Володимира знову залишають на другий рік (що стало причиною, невідомо); пройшли ще два навчальні роки й бурхливий конфлікт розгорівся з новою силою — такого проблемного учня не сильно хотіли мати в гімназії та намагалися позбутися. Врешті з гімназичним керівництвом вдалося домовитися про те, що В. Винниченко покидає гімназію, але отримує довідку про проходження навчання в Єлисаветградській гімназії включно із сьомим класом, тобто залишалося лише закінчити останній, восьмий клас.

Єлисаветградська чоловіча гімназія. Фото. Поч. XX ст.

Що ж робив Винниченко після сьомого класу? Юнак зосередив зусилля на підготовці до складання іспитів екстерном за гімназію. Можливо, він би кинув ту справу з восьмим класом, якби не його впертість: хлопець мав довести вчителям, колишнім однокласникам, батькам, що він кращий, розумніший і тримає слово. «*Натура, як у того тура*»⁵⁶ — такими словами згодом схарактеризував Володимира Винниченка його «літературний батько» Євген Чикаленко.

Тому розмови про наймитування В. Винниченка та його участь у польових роботах у складі груп сезонних робітників після сьомого

класу належать до «конструювання» біографії. Праця сезонних робітників була нелегкою, та й обставини ледве чи дозволили б йому освоїти гімназичні науки за випускний клас, а разом з тим займатися, хоч як початківець, літературною працею. Це радше була відпустка: перебуваючи на свіжому повітрі, він загартувався від помітних фізичних навантажень, дещо підзаробив грошей, набрався нових вражень, які, на відміну від гімназичних, лягли в основу його ранніх оповідань та незабаром принесли перший успіх.

Юрій Тищенко 1917 року писав: *«Одягнений в просту селянську одягу, з торбинкою за плечима і палицею в руках іде він од села до села, од економії до економії та придивляється до справжнього людського життя. Заробляючи в подорожі на прожиток поденщиною, він старанно занотовує собі все, що бачить»*⁵⁷. В образі молодого Винниченка в цій інтерпретації виразно проглядає образ Григорія Сковороди.

Проби пера припадають на старші класи — Володимир Винниченко, як і більшість прозаїків, починав з поезії. Першу спробу виступити як літератор юнак зробив у дев'ятнадцять років, коли 1899-го послав написану ним поему «Софія» не абикуди, а одразу до «Літературно--наукового вістника» у Львові. В основу сюжету лягла доля панської служниці, в яку був закоханий головний герой. Безпорадність автора була очевидною, і це стосується як стилю, так і банальності сюжету та примітивності віршування. Зрозуміло, що поему не надрукували.

Успішно завершена гімназична освіта натовді давала право на вступ до університету (вишу) без іспитів. І тоді 1900 року Винниченко подає заяву до Златопільської гімназії з проханням дозволити скласти екстерном іспити за восьмий клас. Випускні іспити в гімназіях проводили із Закону Божого, російської мови і літератури, історії Росії, географії, природничої історії, математики, фізики, латинської, німецької, французької мов.

Будинок Златопільської гімназії. Фото. ХХІ ст.

Виникає запитання — чому саме Златопіль (нині це район міста Новомиргорода, Кіровоградської області)? По-перше, на той час Єлисаветград належав до Херсонської губернії, а Златопіль — до Київської, тож у документах іншої губернії прізвище норавливого юнака з Херсонщини не фіксувалося. По-друге, Златопільська гімназія тоді вважалася ліберальнішою. По-третє, чи не найбільшу роль відіграв старший брат Андрій, який працював у місцевій в'язниці й, схоже, мав певні зв'язки в місті; також Володимир на час іспитів міг пожити в Андрія, не витрачаючись на оплату житла.

Прізвище Винниченка бачимо в документі «Загальний список сторонніх осіб, які бажають піддатися випробуванню зрілості в Златопільській чоловічій гімназії у 1899/900 навчальному році»; там зазначено, що Володимир Винниченко — син селянина-власника, що перед тим *«навчався в Єлисаветградській гімназії з 16 серпня 1890 р. по липень 1899 р. і вибув з тої гімназії із VII класу»*⁵⁸. Після вдало складених іспитів 10 липня 1900 року В. Винниченко отримав «свідоцтво зрілості» Златопільської чоловічої гімназії № 632⁵⁹. Так закінчився веселокутсько-єлисаветградсько-златопільський період Винниченкового життя.

№	Ім'я	Дата народження	Місце народження	Вірність	Підпис	Печатка
1	Володимир Винниченко	14 жовтня 1899	с. Миколаївка, Київська губернія	правдива	Винниченко	
2	Володимир Винниченко	14 жовтня 1899	с. Миколаївка, Київська губернія	правдива	Винниченко	
3	Володимир Винниченко	14 жовтня 1899	с. Миколаївка, Київська губернія	правдива	Винниченко	
4	Володимир Винниченко	14 жовтня 1899	с. Миколаївка, Київська губернія	правдива	Винниченко	
5	Володимир Винниченко	14 жовтня 1899	с. Миколаївка, Київська губернія	правдива	Винниченко	
6	Володимир Винниченко	14 жовтня 1899	с. Миколаївка, Київська губернія	правдива	Винниченко	
7	Володимир Винниченко	14 жовтня 1899	с. Миколаївка, Київська губернія	правдива	Винниченко	
8	Володимир Винниченко	14 жовтня 1899	с. Миколаївка, Київська губернія	правдива	Винниченко	
9	Володимир Винниченко	14 жовтня 1899	с. Миколаївка, Київська губернія	правдива	Винниченко	
10	Володимир Винниченко	14 жовтня 1899	с. Миколаївка, Київська губернія	правдива	Винниченко	

«Загальний список сторонніх осіб, які бажають піддатися випробуванню зрілості в Златопільській чоловічій гімназії у 1899/900 навчальному році»

Одразу після отримання свідоцтва Володимир Винниченко подає відповідну заяву на ім'я ректора Київського університету Святого Володимира, прохаючи зарахувати його студентом на юридичний факультет, а не історико-філологічний, що було бажанішим. Абітурієнт додає визначені правилами документи: метричне свідоцтво про народження, свідоцтво про віросповідання, поліцейську довідку про поведінку, довідку про належність до неподатного стану, а також документ про освіту.

Перший курс прийшовся на «притирання», освоєння студентського життя, пошук застосування своїх сил. У Києві він вчащає до свого земляка Є. Чикаленка на його знамениті «журфікси», чи «понеділки», де збиралися знамениті українські київські діячі. У 1901 році, за його словами, «вступив до тайної організації, що звалася “Студентською громадою”»⁶⁰. Ідеться про сформовану того року в Київському університеті клітину Революційної партії України (РУП), що, за словами іншого учасника Миколи Галагана, «ота вся соціалістично-революційна більшість членів Громади була прихильниками марксизму»⁶¹.

Будинок Київського університету Святого Володимира. Фото. Поч. XX ст.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ